

3.

Globální interregnum

Marshall Hodgson napsal, že návštěvník z Marsu, který by pobýval na Zemi v šestnáctém století, by se oprávněně domníval, že lidský svět se stane v blízké budoucnosti muslimským. Ve svém úsudku by vycházel z vitality a dynamismu muslimských společenství. Na východní polokouli obývané devíti desítkami lidstva představoval islám zdaleka nejpočetnější náboženství. Muslimové tvořili většinu obyvatelstva v Maroku a na Sumatře stejně jako v přístavech východní Afriky a v Kazani na Volze. Vládli křesťanům, hinduistům a buddhistům.¹⁴³⁷ Jak poznamenal Arnold Toynbee, v roce 1555 byl islámský svět mohutnější a impozantnější než roku 1291, kdy byli vyhnáni křižáci ze Svaté země.¹⁴³⁸ Kromě Osmanské říše jej tvořila safíjovská Persie a Mughalská říše v Indii. Tyto útvary, jež překonaly chronickou nestabilitu této části světa po zhroucení říše ílchánů a Timurovců, rozhodně nebyly stagnujícími a anachronickými orientálními despociemi, ale dynamickými a rychle se rozvíjejícími mocnostmi.

Marshall Hodgson a William McNeill, kteří navázali na ruského orientalistu Vasilije Vladimíroviče Bartolda, označovali Osmanskou, Safíjovskou

¹⁴³⁷) Hodgson 1993, 97–98.

¹⁴³⁸) Toynbee 2001, 460.

a Mughalskou říší jako „impéria střelného prachu“. Mínili tím skutečnost, že monopolizace výroby děl a užívání dělostřelectva v boji dala těmto asijským říším rozhodující výhodu při střetu s protivníky a umožnila jejich impozantní teritoriální expanzi.¹⁴³⁹ Pouze dva civilizační bloky dokázaly vzdorovat muslimské asertivitě: Číňané, Korejci a Japonci na Dálném východě a křesťané na Dálném západě. V šestnáctém století se největší ekonomická základna světa nacházela v Číně a Evropané pronikali do atlantického prostoru, ale muslimové byli hnací silou a tmelem orientální globalizace. Jestliže se Západ chtěl prosadit ve velmi náročném a vyhroceném mocenském soupeření globálního světa raného novověku, musel nalézt způsob, jak koncentrovat veškerou dostupnou morální a hmotnou sílu.

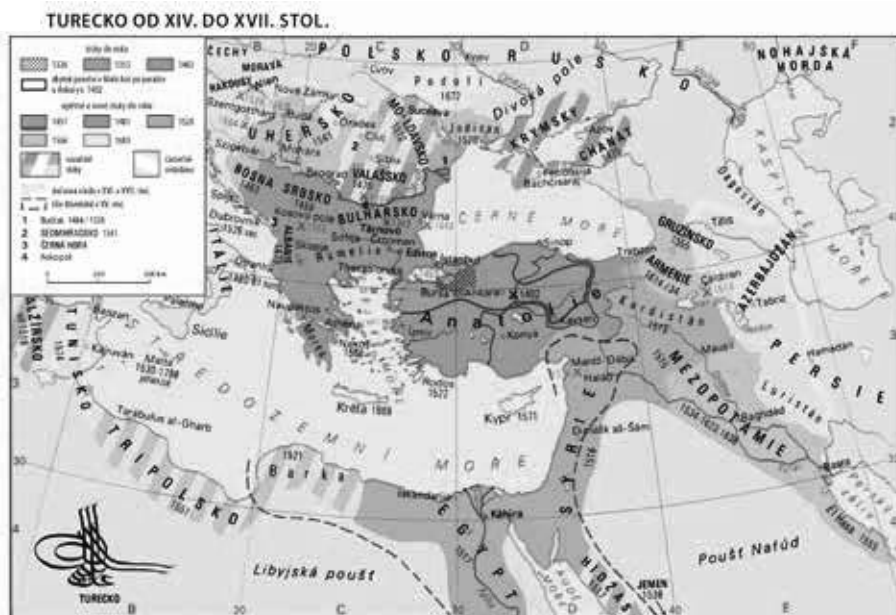
Vzestup osmanských Turků obnovil ve čtrnáctém a v patnáctém století muslimskou hrozbu a západní křesťanstvo se ocitlo ve strategické defenzívě. Západní armády nebyly schopny zadržet turecké vojsko pronikající hluboko do střední Evropy. Nadějně vyhlížející protiofenzíva španělských oddílů v severní Africe, kterou zahájil kardinál Jiménez de Cisneros a v níž pokračoval Karel V., skončila neúspěchem. Pouze námořní střetnutí u Lepanta v roce 1571 zabránilo tomu, aby se Středomoří neproměnilo v „muslimské jezero“. Cesta z nepříznivé geopolitické konstelace, kdy byl Západ rozštěpený na protestantský Sever a katolický Jih vystaven neustávajícímu tlaku islámu, vedla přes oceány.¹⁴⁴⁰ Nastávala éra zámořských výprav. Prvenství nemuselo náležet Západu. Ve světě existovaly další vyspělé kultury s bohatými námořními zkušenostmi, například Čína, Malajci nebo muslimské komunity v Perském zálivu, Rudém moři a na pobřeží Indického oceánu. Skutečnost, že v době, kdy Španělé dobývali Nový svět, museli svádět tvrdé boje s Osmanskou říší expandující na západ, relativizuje tradiční pohled na údobí zámořských objevů jako na epochu nezpochybnitelné hegemonie Západu. V letech 1450 až 1750 byla v Eurasii, jež představovala centrum globální moci využívající zdrojů „periferní“ Afriky a Ameriky, ustavena mocenská rovnováha, kterou dramaticky narušily až průmyslová revoluce, expanze Ruska přes Sibiř a Střední Asii na Dálný východ a atlantická globalizace, díky níž se nejproduktivnější ohnisko světového obchodu a výroby vytvořilo mezi severozápadní Evropou a východním pobřežím Severní Ameriky. Počátek sedmdesátých let šestnáctého století znamenal důležitý předěl v mocenském vztahu mezi Západem a zbytkem světa. Bitva u Lepanta v roce 1571 přinesla zvrát v boji mezi křesťany a muslimy ve Středo-

1439) Streusand 2011, 2–3. Kritická diskuse o relevantnosti tohoto označení, viz Strnad, Filipský, Holman a Vavroušková 2003, 439–440.

1440) Nesmíme v této souvislosti podcenit regenerační schopnost italských obchodních států. Benátky a Janov zaznamenaly ve druhé polovině šestnáctého století pozoruhodnou hospodářskou expanzi (Wallerstein 1974, 215–216).

moří, na Filipínách založili Španělé Manilu jako důležité centrum směnného obchodu mezi Japonskem a Čínou na straně jedné a Novým Španělskem na straně druhé, v Peru byl roku 1572 popraven Tupaka Amaru, poslední bojovník za inkou nezávislost, ve východní Evropě byli osmanští Turci potřeni u Astrachaně, v roce 1571 se kozáci usadili podél Donu a v Indii roku 1571 tisíc Portugalců hájících přístav Čaulu na Kónkanském pobřeží odrazilo stotisícovou armádu sultána z Ahmadnagaru a způsobilo jí těžké ztráty.¹⁴⁴¹ Tyto události představovaly zárodky dlouhodobých geopolitických procesů, které změnilly tvář světa a jež zahrnovaly marginalizaci Osmanské říše a konec islámské hrozby, vzestup Ameriky, jejíž potenciál znásobil sílu Západu, a ovládnutí severní Eurasie ruským impériem. Konečným výsledkem uvedených proměn bylo definitivní nahrazení orientální globalizace soustředěné kolem osy spojující Konstantinopol, Damašek, Bagdád, Samarkand, Kašgar, Peking, Nanking a Kanton globalizací atlantickou s ohniskem v Severním Atlantiku, jejímiž neuralgickými body byl Amsterdam, Londýn, Plymouth, Brest, Hamburk, Boston a New York.

3.1 Pax Turcica

1441) Kamen 2003, 193–195; Parker 1996, 131.

John Emerich Edward Dalberg-Acton, lord Acton, uvedl, že moderní západní dějiny začínají pod tlakem osmanské expanze. Turecká hrozba a objevení Nového světa představovaly dvě hlavní geopolitické výzvy Západu na počátku raného novověku, které byly často interpretovány prostřednictvím náboženských metafor. Pierre Viret, protestantský myslitel působící ve Švýcarsku, napsal v roce 1560, že Bůh se rozhodl potrestat křesťany prostřednictvím Turků tak, jako kdysi starozákonní Židy, neboť Osmané jsou novodobými Asyřany a Babylóňany. Svědci prvního obléhání Vídně se obávali, že křesťanská Evropa bude omezena na jedinou provincii. Osmanská expanze v Levantě a ve východním Středomoří byla usnadněna zaměřením Západu na atlantický prostor. Jak zdůraznil Guillaume du Vair, obsazení východních obchodních tras Turky nevyhnanlo Evropany na oceány, ale zámořské výpravy odvrátily pozornost Evropanů od Blízkého východu. Kdyby Západ reagoval na osmanské nebezpečí od počátku s obdobným nasazením, jako v jedenáctém století odpověděl na expanzi Seldžuků, dějiny východního Středomoří by pravděpodobně vypadaly odlišně. Je příznačné, že Turci se zmocnili Egypta až v roce 1517, to znamená v době, kdy byli Portugalci pevně usazeni v Indickém oceánu.¹⁴⁴² Osmanská expanze na Východě nezpůsobila omezení obchodní aktivity, protože noví vládcí si byli dobře vědomi jejího ekonomického významu. Osmanský stát nepostrádal pragmatismus a flexibilitu. Obdobně jako v případě Číny dynastie Ming šlo o meritokracii. Zatímco původní osmanská střediska v Burse a Adrianopoli představovala spíše vojenská ležení než imperiální města, Istanbul byl více než důstojným nástupcem Samarkandu s jeho úlohou prostředníka mezi západní a východní částí Eurasie. Osmané se inspirovali tímúrovňskou dvorskou kulturou, jež nahradila byzantskou pompu Palaiologů.¹⁴⁴³

Osmanská vůle k moci byla impozantní. Říše, která přežila Tamerlánovu invazi, podnikla výpad na Balkán a do Středomoří v době, kdy končila stoletá válka mezi Francií a Anglií a na Pyrenejském poloostrově se chýlila k závěru *reconquista*. Syn zesnulého sultána Bájezída I. Mehmed I. se vypořádal se svými rivaly, znovu sjednotil v roce 1413 otcovu říši a nastoupil na trůn jako nový sultán.¹⁴⁴⁴ Mehmed I. obnovil osmanskou hegemonii v Albánii, vpadl do Morejského despotátu na Peloponésu, přinutil k poslušnosti valašského vládce Mirceau I. a obsadil Giurgiu (Yergogii), strategicky důležitou dunajskou pevnost střežící přístup do uherských nížin. Turecké loďstvo se utkalo s Benátkami, ale 29. května 1416 poblíž Gallipoli utrpělo porážku.¹⁴⁴⁵ Osmané stále ještě nebyli námořní mocností. Mehmedův syn Murad II., který se ujal vlády roku

1442) Braudel 1995, 665–667.

1443) Adshead 2000, 182.

1444) Shaw 1997, 39.

1445) Shaw 1997, 42.

1421, přiměl o tři roky později Konstantinopol, Srbsko, Valašsko a Uhry uznat osmanskou svrchovanost a odvádět tribut.¹⁴⁴⁶ V červnu 1439 se ve Florencii sešel koncil usilující o sjednocení západní a východní církve. Cílem měl být společný postup proti Osmanům, jejichž expanze vyvolávala obavy.

Turci nebyli nezastavitelní. Jan Hunyadi, jehož uherský král Vladislav I. Jagellonský jmenoval sedmihradským vévodou, porazil Osmany v roce 1441 u Semedereve a v následujícím roce u Sibiu. Hunyadiho úspěchy jej vynesly do vedení křížové výpravy, která se za účasti Vladislava I. shromáždila v Budíně. Křížáci postupovali do povodí Velké Moravy v Srbsku. Setkali se pouze s malým odporem. Murad II. byl v té době zaneprázdněn potlačováním odboje Karamanovců v Anatolii. Jan Hunyadi obsadil Niš v jižním Srbsku a bulharskou Sofii.¹⁴⁴⁷ Murad II., jehož tísnili povstalci na východě a křížáci na západě, přistoupil na mírovou smlouvu stvrzenou 12. června 1444 v Edirne. Sultán přiznal autonomii Srbsku a Valašsku, ale podržel si Bulharsko. Murad II. následně v srpnu 1444 odstoupil ve prospěch svého syna Mehmeda II. Papež organizoval nové křížové tažení tentokrát i za účasti Benátek, které doufaly, že obnoví nadvládu v Egejském moři. Poté, když se křížáci přiblížili k Varně, přesvědčili vojenští velitelé Murada II., aby se vzhledem k Mehmedově mládí ujal velení armády. Janovské lodě přepravily v říjnu 1444 muslimské vojsko přes úžiny do Evropy. V bitvě, jež byla svedena 10. listopadu 1444 poblíž Varny, utrpěli křížáci těžkou porážku. Zahynuly tisíce rytířů z celé Evropy. Vladislav I. byl zajat a sťat. Jan Hunyadi vyvázl jen s největším úsilím. Osmané potvrdili svoji hegemonii v jihovýchodní Evropě.¹⁴⁴⁸

Jakmile Hunyadi, který byl po smrti uherského krále jmenován regentem, dorazil zpět do Budína, inicioval novou křížovou výpravu. S padesáti tisíci muži překročil Dunaj a postupoval k jihu. Murad II. zaskočil křesťanskou armádu v polovině října 1448 u Kosova a v krvavém střetu ji potřel. Sultán, velký válečník, který definitivně otevřel cestu islámu do Evropy a uspěl tam, kde Umájjovci selhali, zemřel 5. února 1451. Jeho syn Mehmed II. měl jasný cíl. Musí překonat otce a získat pro islám největší a nejvyspělejší město světa, které bude vždy pevnou kotvou islámu. Vnitřní opozice byla umlčena. Osmanská říše budila u vnějších rivalů respekt. Dobyť Konstantinopole bylo strategickým cílem islámu od sedmého století. Abú Jusúf Jakúb ibn Isák al-Kindí předpověděl v devátém století, že města na Bosporu se zmocní bohem vyvolený Mahdí. Muslimové nazývali Konstantinopol „červené jablko“ (*Kizil Elmo*). Získání tohoto města by změnilo charakter doposud značně heterogenního osmanského státu,

1446) Shaw 1997, 42.

1447) Shaw 1997, 51.

1448) Shaw 1997, 52–53.

jehož vnitřní soudržnost nebyla příliš velká. Vznikla by základna pro vybudování skutečného světového impéria expandujícího do Evropy, Asie i Afriky.¹⁴⁴⁹

Mehmed II. postavil Rumelijskou pevnost na evropské straně Bosporu, aby odřízl Konstantinopol obývanou asi šedesáti a sedmdesáti tisíci lidmi od Černého moře a zabezpečil přesun armády z Anatólie. Zároveň obnovil smlouvy s Benátkami a Uhrami, čímž si zajistil jejich neutralitu. Mehmed II. se nicméně musel vypořádat s opozicí některých členů říšské rady, včetně velkého vezíra, kteří jeho záměr neschvalovali. V únoru 1453 osmanské jednotky vyslané z Edirne obsadily byzantské přístavy v Marmarském moři. K městským hradbám byla dopravena obří děla, jež odlil uherský dělmistr Orban. V březnu 1453 osmanská armáda čítající sto padesát tisíc mužů překročila Bospor, zatímco flotila o sto čtyřiceti pěti lodích proplula Dardanely a sevřela Konstantinopol z moře.

Byzantský císař Konstantin XI. Palaiologos měl k dispozici asi dvanáct tisíc obránců. Vstup do přístavu ve Zlatém rohu chránil mohutný řetěz. Městu přišel na pomoc proslulý janovský žoldněř Giovanni Giustiniani Longo, jehož sedm set dobře vycvičených mužů způsobovalo osmanským janičářům těžké ztráty. Čtyři janovské lodě prorazily 20. dubna 1453 blokádu a přivezly do města zásoby a posily. Na loajalitu balkánských vazalů nešlo v případě protahujícího se obléhání spoléhat. Mehmed II. byl vystaven nepříteli skrývané kritice vysokých osmanských hodnostářů. Sultánovi se nicméně podařilo přepravit v noci z 21. na 22. dubna své loďstvo po zemi přes Galatu a ovládnout Zlatý roh. Přesto Konstantinopol nadále vzdorovala. Mehmed II. vše vsadil na totální útok zahájený v noci 28. května 1453. V případě, že by se jej obráncům podařilo odvrátit, pravděpodobně by sultán byl svým okolím přinucen obléhání města ukončit. Orbanova děla vytvořila v mohutných hradbách průrvy mezi Topkapi a Yahkapí, jimiž útočníci pronikli dovnitř. Císař zahynul při obraně města. Giovanni Giustiniani Longo se zachránil na janovské lodi, ale podlehl záhy následkům zranění. Orban byl zabit při explozi jednoho ze svých děl. Mnozí civilisté a vojáci uprchli do janovské obchodní kolonie Galata na druhé straně Zlatého rohu, která zachovala neutralitu. I když muslimové město vyplenili, Mehmed II., jenž hodlal Konstantinopol přeměnit ve své sídlo, vzal obyvatele pod ochranu a dohlížel na obnovení pořádku.¹⁴⁵⁰

Pád Konstantinopole otrásl evropským sebevědomím. Aeneas Sylvius Piccolomini, budoucí papež Pius II., napsal: „*V minulosti jsme utrhli rány v Asii a Africe, to znamená v cizích zemích. Ale nyní nás bijí v Evropě, v naší vlasti, našem domově. Někdo namítne, že již kdysi Turci přešli z Asie do Řecka, sami*

1449) Shaw 1997, 54–55.

1450) Shaw 1997, 56–57.

*Mongolové se usadili v Evropě a Arabové obsadili část Španělska poté, co překročili Gibraltarskou úžinu. Ale nikdy jsme neztratili město či místo srovnatelné s Konstantinopolí.*¹⁴⁵¹ Dobytím Konstantinopole, přejmenované na Istanbul, se Osmanské říše stala nástupcem východořímského impéria. Vycítil to i Piccolomini, který vydal již jako papež Pius II. list *Epistola ad Mahometem*. Označil v něm osmanského sultána za nesrovnatelně mocnějšího vládce, než jsou křesťanští panovníci, a za potenciálního obnovitele Říše římské. Pokud by se jako nový Konstantin nechal pokřtít, papež by jej jako nový Silvestr korunoval římským císařem.¹⁴⁵²

Mehmed II. využil triumfu k posílení osobní moci. Dva dny po pádu Konstantinopole zbavil funkce největšího oponenta velkého vezíra Çandarlı Halila a nahradil jej svým přívržencem a poradcem Zaganosem Pašou, kterému svěřil značné pravomoci. Do čela janičárského sboru postavil vlastní otroky, a zajistil si tak jejich poslušnost. Patriarchovi ortodoxní církve Gennadiu Scolariovi svěřil náboženskou a civilní autoritu nad ortodoxními křesťany v celé říši. Podobné pravomoci získali i představitelé židovské a arménské obce. Vznikl systém samosprávy (*millet*), v jehož čele stáli náboženští předáci a který podléhal sultánovi. Mehmed II. proměnil částečně vylidněnou a stagnující Konstantinopol, dlouhodobě trpící syndromem obležení, v imperiální, kosmopolitní, multietnický a multináboženský Istanbul. Žili zde muslimové, Arméni, Židé, Řekové či Slované. Sultán opravil chátrající infrastrukturu, postavil krytý velký bazar a na vyvýšeném místě nechal vyrůst vládní palác Topkapı s výhledem na Bospor, Marmarské moře a Zlatý roh. Chrám Boží Moudrosti se stal mešitou.¹⁴⁵³

Sultán Mehmed II. neskrýval záměr ovládnout území od Dunaje po Eufrat a vytvořit největší světové impérium. Uzavřel alianci s Krymskými Tatary. V letech 1454 až 1455 se Osmani zmocnili jižního Srbska a výnosných stříbrných a zlatých dolů v Novo Brdo. V létě 1456 se Mehmed II. pokusil dobýt Bělehrad, ale po šestitýdenním obléhání jej flotila dvou set lodí pod Hunyadiho velením přinutila k ústupu. Gjergj Kastrioti, řečený Skanderbeg, proslulý albánský bojovník s Turky, se, povzbuzován neapolským králem Alfonsem V., pokusil Turky zcela vypudit ze země. Mehmed II. zahnal Albánce zpět do hor. Poté sultán, jenž v lednu 1459 obsadil Athény, využil rozporů mezi bratry Demetriem a Tomášem, kteří jakožto příslušníci byzantské dynastie Palaiologů a sousrozenci posledního konstantinopolského císaře spravovali Morejský despotát na Peloponésském poloostrově. Mehmed II. v průběhu léta 1460 ovládl celý Peloponés s výjimkou přístavů Koron, Modon a Pylos, náležejících Benátkám.¹⁴⁵⁴

1451) Cit. Cardini 2004, 158.

1452) Cardini 2004, 165.

1453) Shaw 1997, 58–60.

1454) Shaw 1997, 63.